

مالک اسلامیه نک هر طرفه یا یال مسیله، بونلرک رؤسائی نک یواش یواش رأس حکومته کچملى، و بونلرک علم و معارف کت قدرىنى بىلەمە ملرى طبىعى او لىغله، حرمت و رعاتى اونلاردن قالدىرلوب، سلاح طاشيانلره توجىه ايتلىرى علوم و معارف و مدニتىك بىستون انقراضاھ يوز طوقسى موجب اولىشدر. ايشه اصل سبب بودر، سفاھت دىلدر؛ چونكە سفاھتىك اك زىادە بولندىنى زمان هارون الرشيد دورىدیر، كە مدニت اسلامیه نک اك پارلاق دورلرندىر؛ حالبۇ كە مدニت اسلامیه نک دور انقراضايى اولان ملوك طوائف زماننده سفاھتىك ناھى بىلە بىلەمىوب، حربك شدايدىلە تعصىك كېرى ئال الله ويرەرك، حكم سورىور، و مدニت بو اىكى آفتىك آياقلرى آستىدە چىكتەرك، حمو اولنۇوردى.

بو وجىلە موقع اقتداره يېشىن سپاهىلر و انلاردن تشكىل ايدن ملوك طوائف حکومتلرى يالگر علوم دينىنک محافظەسنسە لزوم كورمكە، اونلارى، يىنه ترقى ايتدىرىمېرك، بر حالت توقدە استقرارلە محافظە ايمشىرسەدە، علوم دينىنک، علوم عقلييە و طبىعىيە دىن ايرىلنجه، محض تعصب حالە كچمىسى طبىعى اولوب، خصوصىلە عقائد اسلامىيە و تفسير شريعت كافە علومك بىلەمسىنە احتياج كوسىرىدىكىنەن، علوم سائەنەنک فەقانىلە او قونان علوم دينىه دىخى بر استفادە او لەمىوب، بالعکس تعصب زىادە مسیله ايلرىلدىلش، و بو تعصب مدニت اسلامیه نک او تەدە بىریدە قالمىش اولان بعض كوكلىنى چىقارەرق، عصر لرجە عالم اسلامى ظلمت جەالتىدە براقشدر.

—•••—

مدニت جىديدەنک امم اسلامىيە يە نقلى

مدニتىك تارىخ واحوالى حقىدە بوندن اول يازدىغىز مقالەلردن آكلاشىملىش او له جىنى او زرە، مدニت. اوروپا بىلەرك اليئە كچنجه يە قدر، بىك چوق اللاردن كچمىش ايسەدە، او اسکى مدニتىلر، يىنه دائماً مؤخرى مقدمىن اكمل اولنەلە برابر، شمدىكى او روپا مدニتىتە نسبە عادتا رسام مشهور رفائلك بىررسى يانىدە بىرچوچق طرفىن دیوارە كورلە چىزلىش رسملىك كىدەر. بوندن بشقە، او اسکى مدニتىلر ذاتاً حمو اولىشدر، اونلارە اوغرىشىق آنچىق تارىخە و آثار عتىقە علمەنە ئائىد بىر وظىفەدر. اسکى مدニتىلرک اك مؤخرى اولان مدニت اسلامىيە ايلە اونك سلفى او لان مدニت يوانىيەنک بىرچوق اثارى باقىدەر، لكن مدニت حاضرەنک كوندن كونە آرتقىدە اولان آثار و انوارى طوروركەن، او اسکى آثارە مراجعت و ياخود اونلارە اكتفا يىتكە عادتا كوشىڭ انوارى او كىنە بىر قىدىلەك قىلىنەن استفادە ايتىكە چالىشىق كىدەر. مدニت حاضرەنک علماء و حكماسى مثلا ارسسطو و ابن سينا يە مدニتىك اىكى بىلە رهبرى نظرىلە باقوب، اسلاملىنى بىر حرمەت مخصوصە ايلە ياد ايدىلر، لكن بۇ كونى كونە مكتىلرده ارسسطوتك تارىخ طبىعىسىنى و ياخود ابن سينا نك قانونى او قۇقازارلە. اونلار انسانىتە بىلە خدمەتلى ايمشىلدەر، ئۆلمىت جىهل ايلە مستور قرانلىق عصر لرده بىر قىدىل ياقشىلدەر، خلق اونلارك قىدىللىرىلە يولى كورەرك، یواش یواش

او ظلمات اقليمندن چيقدى؛ آرتق کونش طلوع ايتدى، انوار معارف اور تەللىق قابلاًدى، شىدى او قىدىلىرىه اولان بور جزء، بىزى قرالىقدن چيقارمغە سبب اولدىقلرىچون، بر خدمت و تعظيمىدۇن عبارتدر؛ يوقسە كونشك انوارى اوكتە بىر پرده جهل و تعصب چكوب ده اوقدىللارك ضعيف ضياسىلە قاتع ايتىك حاقدىر .

.....
شمدى ام اسلامىيەنك جهالىتنىن قورتارىلوب، يكىدىن مدنىتە ايصالى ملت و وطنى سون هىبر صاحب حىتكە اك اول واڭ زىياده دوشونەجى بىشىئر؛ چونكە استقبالدە اسلامك بقا و شرفى آنجق بوكا متوفىدر .

.....
و اقعا، غيرت ملىه انسانى اجدادى طرقىدىن ياقلىمش اولدىقنى بىلدىيىك او قىدىلە قاتع ايتىك سوق ايلپۈرسەدە، عقل و حكمت بولىلە بىرحسە غالب كىلە اقتضا ايدر. بىز بوكون ابن سيناڭ طبى، ابن رشدك حكمتى، جاھزك كىمياسىنى يكىدىن احيا، و بونلارك كتابلىرىنى كتبخانەلرك توزلىرى آتنىدىن چيقاروب، عربىدىن السنة سائۋە اسلامىيە ترجمە ايلە، ميدان انتشارە وضع، واونلارك تدرىسە مخصوص مكتب و مدرسهەر بنا ايتىك ايجون، نەقدر همت و مصارفە محتاج ايسەك، عصر مزك اك مكمل فن كتابلىرىنى دخى يېنمزە تداولە چيقارمۇق ايجون او قدر همت و مصارفە محتاجز . حالبۇكە ابن سيناڭ طبىلە صىتمەي بىلە كىسمكە مقتدر اولەمەيە جغمۇز كىيماسى

وابن رشدك حكمتىلەدە نە دمىر يولى لو قوموتىفيە وابورى يوروتوه بىليرىز، نە تغراف قوللانە بىليرىز، بونك ايجون بىز علمای اسلامك آثارىلە اوغر اشىنى تاریخ و آثار عتىقە علماء سنه براقةهرق، تەدن اىتڭ اىستەر ايسەك، علوم و فنونى اوروبا مدنىتە حاضر مىندىن آمللەيىز .

شوراسى تأسف اولەن حق بىر تصادىفر، كە بوكونكى كونندە مدنىت ئامىتىلە ام عىسىویيە منحصر كې قالمىش اولدىقىدىن، ملتىزك عوام وجهالسى او مدنىتى خristianلەك علامات ويا ايجاباتىنى ئظن ايدرك اوندىن تبعد و احتزارزاده بولىنى مقتضاي ديانىت عد اىتكىدەدىرلر . . . . .
بىز دىه بىليرىز كە: ام اسلامىيەنك تەدنىنە مانع اولان دين اسلام دىكىدر، بلكە ام اسلامىيە ايلە ام مەتمەنە بىتتە كى دين فرق و مبایتى، و تغير آخرە مدنىت حاضرەنك ام خristianىيەنك النە بولۇسىدەر . . . . .
بوحالى نظر تأسفلە كورۇن بعض ادبامز خلقك بىر تعصىنى دفع ايلە اوروبا مدنىتى نظرلىرنە دها آز منفور كوسىرمىكى، و بىر وجهالە كىنديلىرىنى فون جىدىدە يە اىصىنديرلوب، مدنىت حاضرەنك ام اسلامىيە نقلى يولى آچقى و ئىلەيەنەرەك، بوكا موفق اولىق ايجون دخى، اوروبا مدنىتىك ملت اسلامىيە دىن مستعار اولدىقنى، دين اسلامك مدنىت حقىقىيە مانع اولماسىلە، بوكون اوروبالىلارك النە كوردىكىمز علوم و فنونك اكترىت اوزىزه اسلامك كشفياتىدىن عبارت بولندىقنى اكلامق ايجون غەن تەلرلە، كتابلارلە، رسالەلارلە، موعظەلارلە، هەنۇع و سائطالە

چالیشمیلردر . بولنلرک سعی مقصدى پاک مقدس برسیدر؛ لکن افاده لرنده نه قدر حقیقت وار ایسه، او قدرده مبالغه بولنلیدیندن، بوندن کوریلن فائنه نك یانشده برا آزده مضرت حس اولنیور؛ بوسیله حد لزومک اوته سنه کیلەرك افراطه وارلدیغىن، بر علت دفعى ایچون ویریلن علاجىك كىرىتندن دىكىر بر علت ظھور ايتدىكى كى، بوم بالغە دن دخى، بىنخىسى قدر مضر دكى ايسىدە، مضرتى انكار اولنەمېھ جق دىكىر بر فکر ظھور ايتىشدر . يىن الاسلام اوروبا مدنىيەتى اسلامە مغايير ومناف آثار كفر نظرى يە باقانلرک عددى، او مدنىيەت واعظلىرىنىڭ همتى سايدىن، تىزلىك ايتىش ايسىدە، يىنه او واعظلار دىكى مبا. لغاتك ثۈرەسى اولق اوزرە، اوروبا مدنىيەتى بىزدىن چالىنىش تقلیدىن عبارت وناقىص بىشى نظرى يە باقوب، او مدنىيەت تختىر ايلە، مدنىيەت حقيقىيە نك بىزدى بولنلیدىغۇه ذاھب اولان، وبو وجهە بىيىكى تعصىبە دوشىلرک عددى دە او نسبتىدە ترقى ايتىشدر .

برغىرتلى طېيىك مداواتىدەكى مبالغە سىدىن تولد ايتىش بر علت حكمىدە اولان بويىكى تعصىبى قىرمىق دخى ام اسلامىيە نك تەندىنە خدمت ايمك اىستىنلار ایچون پاک بىيوك برو ئۆزىفەدر . بوجەنلىكى ييون اككىدە كى مجيور ئىتىز الجاسىلە، بويىكى تعصىبە دوشىلرە دىرەك : آوروپالىلر بىزدىن، يعنى سكز اون عصر اول كى اجدادمىزدىن، ودها طوغرىسى دىنداشلار مزدىن، چوق شىلر آدىلر، لکن بىكىن اللرنە بولنان شىلرک هىچ برى اجدادمىزدىن انىش دكىلدر ؛ اوروبا عالم اسلامدىن بىر مدنىيەت تىخى آلدى،

او تىخى اكدى، تىخك ايسە، ثىرە ويرمك ایچون، طوبراغك ايجىنده چورومسى طبىعىدر ؛ او تىخ چورودى ؛ ويردىكى مخصوص دخى دفعاتىه تجديد اولنەرق، جنسى بىلە دىكىشىمەدر . آوروپانك علمای اسلامدىن آلدىنى معلومات او وقىھە كورە پاک چوق ايدى، شەمدىكى حالە كورە هيچىدر ؛ او وقت بولنلەنى ئىلمتى جەھلەن چىقۇم ایچون، بىزدىن بىر قىدىلەك آلدى، او قىدىلەك ايشىغىلە آيدىنلىق محلە واصل اولنجە، او قىدىلەلە لزومى قالمىدى، الدن آتىدى . بىز بونكە افتخار ايدە بىلەرىمىز ؟ بوندە بىز ایچون افتخار اولنە جق بىشى يوقدر، بوندىن او تانە من اقتضا يىدر ؛ چونكە بىز او قىدىلى المزدىن دوشوروب سوندېرىدكەن صىكىرە، كۆز مزك او كىنە طلوع ايدوب پارلىقىدە اولان بىر مدنىيەت كونشىدىن دخى استفادە ايمك اىستىمۇرۇز ؛ كىمۇز : « او كونش دكىلر، بىر سىحرەر » و كىمۇز : « او بىز سونق قىدىلەك تقلیدىر » دىرىك، كۆز لەزى قاپىوب قرانلىقىدە قالىنى اختىار ايدىمۇرۇز ؟ اكىر — بابىك خرابەلىرى اوزىرىنە تأسيس خلافت ايدىن — جعفر متصور، هارون الرشيد و مأمون خليفە كى مدنىيە اسلامىيە نك يېشدارلىرى، يۇنان مدنىيەتى او بىلە بىر نظر حقارتە باقۇب دە، او مدنىيەت اجداد من اولان كەلدىنىلرک مدنىيەتىن مأخوذ و اونك تقلیدىن عبارتىر، وياخود يۇنان مشركلىرىنىڭ ائرىنە تبىيت منافىء اسلامدر دېش اولسە ايدىلر، بوكۇن باعث افتخار من اولان مدنىيەت اسلامىيە وجود بولورمى ايدى ؟ يۇنان مدنىيەت او وقت موجود و قاتم اولىيوب، زوال بولىش بىشى اىكىن، اصحاب رسول الله (صلى الله عليه وسلم) ك اولادى

اوی تامیله آلب احیا، و حکمای یونانک ناملینی کمال حرمت
و تعظیم ایله یاد ایدرک، او نلره مع الافتخار پیرو اولدقلری
حالده، بز نیجون اوروبا مدنیتی کاه کفر و شرکه و کاه تقلیده
اتهام ایدرک، او ندن استفاده ایتمک ایستمیورز؟ عجبا اوروبا
اهل کتابی یونان قدیم مشرکلرندن دیانه اشنع میدرلر، یوقسه
بز صحبت رسول الله شرقسه نائل اولش اولان اصحاب کرامک
ولادندن دیانته دها قوی منز؟

آوروباده دخی تعصب بر جو^ق وقت مدینیتک يولی او زرنده
برسد اولوب، علمای اسلامه سخار نظریله با قلمش^ب، و علم و فن
ایله او غر اشانلر رؤسای روحانیه طرفدن بعد التکفیر مجازات
شدیده يه او غر ادلش ایدی . اوراده دخی ابتدا تعصی
او خشایه رق، ایلکله يولک او زرندن دفع ایتمکه، و کتب دینیه يی
فون ایله بارشیدیر منه جالیشمیں بعض علما ظهور ایتمشدرو؛
لکن تعصب او ایله لطف و ملائیته قاندیریلیر جا نور لردن او لمدیقتدن
کندیسی او خشایانلری تپه لیوردی . نهایت علما ال الله ویره رک،
تعصیه قارشی بالطه ایله، کولنک ایله، باروت ایله چیقدیلر،
تعصی هدم ایتدیلر، او وقت مدینیت ایلری يه کیتمکه باشладی .
بزده دخی، مدینیت ایلری کیتمک، وام اسلامیه - محولینی
موجب اولان - جهله و بدؤیتدن قور تارملق ایچون تعصیه
عادتا اعلان حرب اولنهرق، و تعصب قوئه جبریه ایله هدم
ودفع اولنهرق، مدینیتک يولی اچیق بر اقلمق اقضا ایدر .
یوندن دیانته ضرر کلک شویله طورسون، دیاتجه دخی پک جو^ق
استفاده اولنهرقدر؛ چونکه تعصب دیانتک پاسیدر، پاس اک

اعلا چلیک بک آز مدت ظرفنه ییوب حمو ایتدیکی کبی،
تعصب دخی اک طوغری دینی لکدار ایدوب چوروئکه سبب
اولور؛ دینک اوزرندن تعصب پاسنی کیدیرملى، که دین جلای
حقیق و ذاتیسیله پارلیوب، استقبالی تأمین اولنسون . نور ایله
ظلمت، علم ایله جهل آرمىنده نه قدر فرق وار ایسه، دین ایله
تعصب آرمىنده دخی اوقدر فرق وارددر؛ ظلمت جهل و تعصب
رفع اولنلیدر، که نور معرفت دیانت حقیقیه ایله برابر اذهان
وقلوب ناسه، تنور و احنا امده سلسن؛ والا، فلا .

ش . سامی

شیخ حوالہ

برناردن دو سن پیر

بردیکن ایله جریمه دار او لدینې حس ایتدىكى و قىدە او
دىيكتك منسوب او لدینې كلك رايچە ولطاقى فراموش ايلر
ايدى، احتمالكە اندنە او خار تفرقى او نەمن ايدى. اكترىستە
وقو بولىدۇنى او زرە - اصلا قصورىلە توافق ايلميان حالات
مسرودە يە كندىنى كرفتار ايدى. ضرورىدە او لدینې حالدە
بويله بىر طریق حيانك سالكان مداومانى طوغىسى يېك از بو-
لۇر. فقط كندىسى قدر حسيياتي اولىيان بىر كىمسەدەدە اول
قدىر مراتىت ذوق طىيى او له من ايدى. نظر كاه عمومىدە
اعتراف و قول اولىاماش ذاكوتىدىن بىخىر او لمقى آكدار قلىيەسە